

ПУБЛІКАЦІЯ МАТЕРІАЛІВ

УДК 903.01(477.43/.44–15)“633”

НОВІ ПАМ'ЯТКИ МЕЗОЛІТУ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Олександр СИТНИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна
e-mail: sytnyk@farlep.lviv.ua*

Опубліковано матеріали 30 нових мезолітичних пам'яток на території Західного Поділля. Наведено характеристику кожного місцезнаходження. Особливу увагу приділено пам'яткам, які досліджували методом розкопок і мають непорушені культурні шари. Зроблено порівняльний аналіз археологічних матеріалів та екологічних особливостей проживання первісного населення в географічній зоні Тернопільської рівнини і Придністерського Поділля. Досліджуваний регіон є своєрідним мостом між Волинською культурною областю (нобельський тип) і Подністер'ям (молодовський, оселівський і атакський типи).

Ключові слова: фінальний палеоліт, мезоліт, Західне Поділля, крем'яні вироби, нуклеус, артефакт.

Як відомо, Поділля займає територію в межиріччі середніх течій Дністра і Південного Бугу. Згідно з фізико-географічним районуванням України Західне Поділля окреслює вузьку смугу на Лівобережжі Дністра між Опіллям і Товтровим пасмом. На півночі воно межує з Малим Поліссям; південна його межа проходить по Дністру¹ (рис. 1).

Отже, Західне Поділля охоплює південну частину території Золочівського і Бродівського районів Львівської обл., десять районів Тернопільської обл. (за винятком крайніх північних і західних), Чемеровецький і Кам'янець-Подільський райони Хмельницької обл.²

Досить повно Західноподільська лісостепова фізико-географічна область схарактеризована в Географічній енциклопедії України³. Це “природна область Західно-Української лісостепової фізико-географічної провінції, у межах Львівської, Тернопільської і Хмельницької областей.

¹ Геренчук К. И., Койнов М. М., Цись П. М. Природно-географічний поділ Львівського та Подільського географічних районів. – Львів, 1964.

² Геренчук К. И. Западно-Подольская область // Физико-географическое районирование Украинской ССР. – Киев, 1968. – С. 187.

³ Свинко М. Й., Чернюк Г. В. Західно-Подільська височинна лісостепова фізико-географічна область // Географічна енциклопедія України. – К., 1990. – Т. 2. – С. 37–38.

Охоплює Тернопільську рівнину, Вороняки, Товтри та пд. схили Подільського плато. Геоструктурно пов'язана з Волино-Подільською монокліналлю⁴. На невеличкій карті в цій енциклопедії показана зона Західного Поділля, яка поділена на кілька географічних районів:

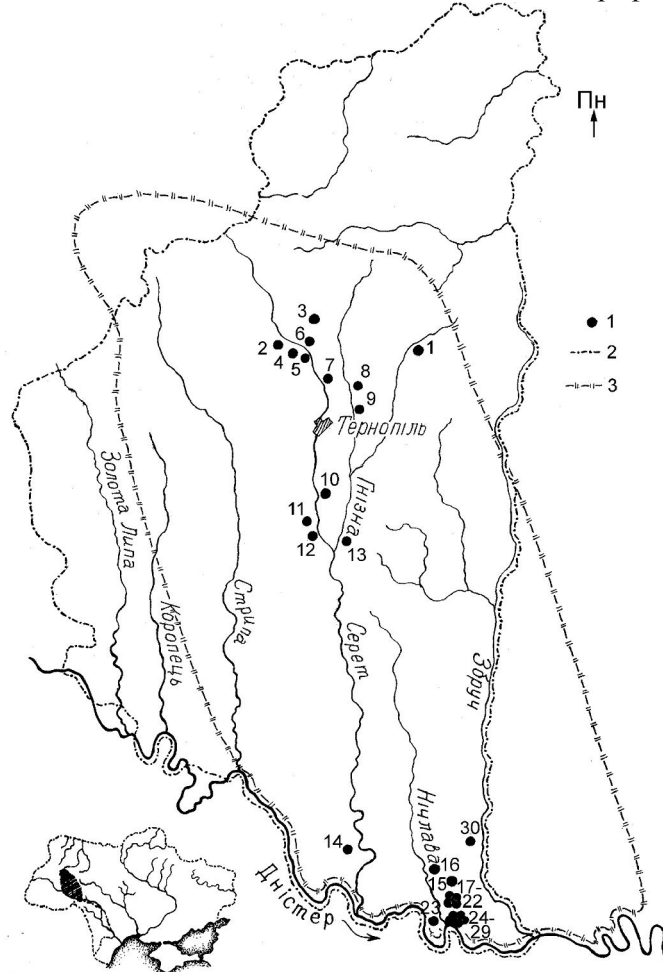

Рис. 1. Карта-схема розміщення пам'яток мезоліту Західного Поділля: 1 – мезолітичні пам'ятки; 2 – адміністративні межі Тернопільської області; 3 – межі фізико-географічного району Західного Поділля.

Fig. 1. Schematic map of situation of Mesolithic monuments in Western Podillia: 1 – Mesolithic monuments; 2 – administrative borders of Ternopil region; 3 – borders of physical-geographical district of Western Podillia.

⁴ Свинко М. Й., Чернюк Г. В. Західно-Подільська височинна лісостепова фізико-географічна область. – С. 37.

Вороняківський, Зборівсько-Теребовлянський, Гримайлівсько-Гусятинський (Притовтровий), Збаразько-Смотрицький (Говтровий), Чортківсько-Кам'янець-Подільський⁵.

В археологічній літературі інколи трапляються нечіткі визначення меж окремих географічних районів, що призводить до дезорієнтації і плутанини в багатьох питаннях археології. Наприклад, за Л. Мацкевим, “західноподільський район охоплює південно-східну частину Івано-Франківської і частково західну частину Тернопільської області і в деякій мірі суміжних територій”⁶. Таке тлумачення меж регіону дало змогу зачислити значний масив мезолітичних поселень в околицях с. Незвиська на Івано-Франківщині до Західного Поділля⁷.

На нашу думку, пам'ятки Правобережжя Дністра треба пов'язувати з Прикарпаттям, а не з Поділлям. У географічному аспекті Правобережжя Дністра виділене спеціалістами в окремий район – Дністерське Межиріччя, або ж в Пруто-Дністерську область⁸. Зазначимо, що в іншій статті Л. Мацкевий зачислює мезолітичні стоянки Подністер'я на Івано-Франківщині (ті ж Назвисько IX, XII, Лука II) до Прикарпаття⁹, що відповідає загальноприйнятому фізико-географічному районуванню.

Недостатня чіткість розмежування географічних зон є причиною розбіжності і в культурному групуванні пам'яток. В одному випадку стоянка Кунин I зачислена до Західного Поділля й утворює “Кунин-Нобельську етнокультурну спільність”, яка “представлена на Західному Поділлі лише трьома пам'ятками (Кунин I, Великий Глибочок I, Плебанівка I)”¹⁰. В іншому випадку Кунин I уже належить до Прикарпатської області і є епонімною пам'яткою групи поселень¹¹. Стоянка Великий Глибочок I утворила окрему групу, а Плебанівка I вийшла з кунин-нобельської культури і увійшла в групу Незвиська IX¹².

⁵ Свинко М. Й., Чернюк Г. В. Західно-Подільська височинна лісостепова фізико-географічна область. – С. 38.

⁶ Мацкевой Л. Г. Мезолит Предкарпатья, Западного Подолья и Закарпатья // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век). – Киев, 1987. – С. 83.

⁷ Там же. – С. 83.

⁸ Геренчук К. И. Западно-Подольская область. – С. 160; Свинко М. Й., Чернюк Г. В. Західно-Подільська височинна лісостепова фізико-географічна область. – С. 38.

⁹ Мацкевой Л. Г. Некоторые особенности мезолита Предкарпатья // Палеоэкология древнего человека. – М., 1977. – С. 123.

¹⁰ Мацкевой Л. Г., Гуньовський І. М. Етнокультурне і географічне членування мезоліту Західного Поділля // Тези доповідей VI-ї Подільської історико-краєзнавчої конф. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 6.

¹¹ Мацкевой Л. Г. Мезолит Предкарпатья, Западного Подолья и Закарпатья. – С. 75.

¹² Там же. – С. 85.

Це питання не потребувало б такого детального аналізу, якби за ним не стояла проблема вивчення мезоліту значної за обсягом території. Віднесення пам'яток Подністер'я до Прикарпаття чи Поділля має принципове значення, оскільки історичні висновки, що впливають з характерних рис дністерських комплексів, автоматично поширюються в бік Побужжя чи Карпат. З огляду на це давно введено компромісний варіант розгляду як Правобережжя, так і Лівобережжя Дністра в окрему область "Подністер'я"¹³.

Проте за детальнішого аналізу доцільно розмежувати пам'ятки в долині Дністра на дві підобласті: Подністерсько-Подільську і Подністерсько-Прикарпатську, які відповідають Лівобережжю і Правобережжю середньої течії ріки. В іншому випадку виникає дезорієнтація в реальній картині вивчення археологічних епох тієї чи іншої території. Зокрема, можна прочитати, що "на Поділлі тепер відомо 92 пам'ятки мезоліту, в тому числі на Західному – 78"¹⁴. Якщо ж розглядати Західне Поділля в реальних межах, за "Географічною енциклопедією"¹⁵, то донедавна тут було зафіксовано лише шість пунктів мезолітичної доби (Студениця, Стара Ушиця, Сокол II, Врублівці Хмельницької обл., Велика Березовиця і Лисичники Тернопільської обл.)¹⁶. Усі ці місцезнаходження (за винятком Врублівців) представлені незначними колекціями підйомного матеріалу, більша частина яких назавжди втрачена.

Отже, мезоліт Західного Поділля був і загалом є такою ж чистою сторінкою в історії стародавнього населення України, як і півстоліття тому. Водночас, значення цього регіону посилене тією обставиною, що він є між двома порівняно вивченими районами – Волинню і Подністерським Прикарпаттям. Це питання загострене ще й тією обставиною, що загалом на території заходу України налічується дуже багато пам'яток мезолітичного часу. Наприклад, за Л. Мацкевим та Р. Грибовичем, станом на 2002 р. тут було відомо близько "600 мезолітичних об'єктів"¹⁷. На 100 з них проводили стаціонарні розкопки і зафіксовано культурний шар¹⁸. Тим більше дивно, що на такій "палеолітично благодатній землі" Західного Поділля так мало виявлено пам'яток мезоліту. На нашу думку, причина прихована в тому, що

¹³ Черныш А. П. Палеолит и мезолит Поднепровья. – М., 1973.

¹⁴ Мацкевой Л. Г., Гуньовський І. М. Етнокультурне і географічне членування мезоліту Західного Поділля. – С. 6.

¹⁵ Свинко М. Й., Чернюк Г. В. Західно-Подільська височинна лісостепова фізико-географічна область. – С. 37.

¹⁶ Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – К., 1981. – С. 131, 138; Телегин Д. Я. Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР. – Киев, 1985. – С. 112–122.

¹⁷ Мацкевий Л., Грибович Р. Основні підсумки вивчення мезоліту заходу України // МДАПВ. – 2002. – Вип. 8. – С. 53.

¹⁸ Там само.

мезоліт західноподільського краю ніколи не був предметом спеціального дослідження.

Унаслідок польових досліджень Тернопільської палеолітичної експедиції в 1980-х роках на Західному Поділлі виявлено 30 нових пам'яток¹⁹

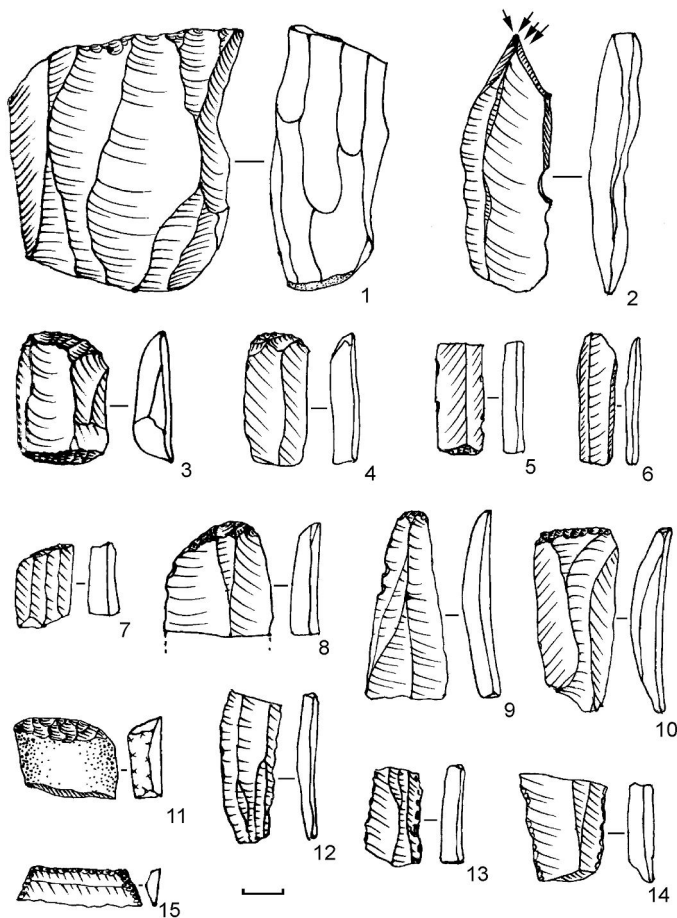

Рис. 2. Крем'яні вироби. Великий Глибочок I.
Fig. 2. Flint artifacts. Velykyi Glybochok I.

¹⁹ Сьтник А. С. Исследование Тернопольской палеолитической экспедиции // АО 1979 г. – М., 1980. – С. 343; Его же. Палеолит Приднестровской Подолии // Каменный век: памятники, методика, проблемы. – Киев, 1989. – С. 92.

(мезоліт – фінальний палеоліт), опис яких наводимо в напрямі з півночі на південь. Номери пунктів у тексті відповідають номерам на карті (рис. 1)²⁰.

Збарзький район.

1. Збараж II. Місцезнаходження на вершині гори Скалки в південно-західних околицях міста, на лівому березі р. Гнізни (притока р. Серет, басейн Дністра). Відкрито Тернопільською палеолітичною експедицією (далі – ТПЕ) під керівництвом О. Ситника 1988 р. Знайдено 75 злегка патинованих кременів. Представлені: нуклеуси – 1, знаряддя – 15, пластинки – 43, відщепи – 11, уламки і скалки – 5. Нуклеус трикутний клиноподібний (рис. 4, 4). Знаряддя поділяють на типи: скребок подвійний (рис. 4, 5), різці бокові атипові – 2 (рис. 4, 8, 9), пластини з базальною підтескою – 2 (рис. 4, 11), пластини з мікроретушню – 5 (рис. 4, 13, 14), мікроліти-трапеції – 2 (рис. 4, 7, 12), ножеподібне знаряддя (рис. 4, 6), комбіноване знаряддя типу різця-мікроскребка (рис. 4, 10). Тринадцять пластинчастих заготовок треба класифікувати як мікропластинки (ширина менше 1,2 см).

Зборівський район.

2. Глядки II. Місцезнаходження на високому правому березі р. Серет, за 2,5 км південно-західніше околиць села. Відкрито ТПЕ 1988 р. Виявлені патиновані крем'яні вироби, серед яких переважають пластинки.

Тернопільський район.

3. Ігровиця IV. Пункт у південно-західних околицях села на місці правого берега р. Ігри (лівої притоки Серету). Відкрито ТПЕ 1987 р. Зафіксовано декілька патинованих пластинок і мікропластинок. До мезолітичної доби віднесено у попередньому варіанті.

4. Великий Глибочок I²¹. Багатошарова стоянка в північних околицях села на правому березі р. Серет, в урочищі Кар'єр²². Відкрито О. Ситником 1979 р. У 1982, 1983, 1987, 1991, 1997, 2002 рр. ТПЕ проводила розкопки, під час яких виявлено чотири культурні горизонти: мезоліту, пізнього та середнього палеоліту²³. Культурний шар мезоліту (I) зберігся лише в окремих місцях і залягав на межі голоценових і верхньоплейстоценових відкладів (глибина 0,90–1,2 м). Траплялися також фауністичні рештки (олень). Розкопано приблизно 12 м² площі, на якій зібрано кілька десятків крем'яних виробів. Разом з підйомною колекцією комплекс мезоліту складається з 773 кременів, з яких 153 (20 %) – уламки жовен, нуклеусів, сколів, що не

²⁰ Ця стаття написана на початку 1990-х років. З огляду на різні обставини не опублікована свого часу. Наводимо її у старій редакції, тому новітня література з цього питання не врахована.

²¹ Пам'ятка Великий Глибочок I опублікована монографічно: *Ситник О., Богущький А.* Палеоліт Поділля: Великий Глибочок I. – Львів, 1998. – 143 с. У книзі окремо описані і проаналізовані матеріали культурного шару I (мезоліт чи фінальний палеоліт?).

²² *Ситник А. С.* Исследование Тернопольской палеолитической экспедиции. – С. 343.

²³ *Ситник А. С.* Палеолит Приднестровской Подолии. – С. 89, 90.

піддаються подальшому аналізу. Цілі нуклеуси – 26 (3,0 %), нуклеподібні уламки – 9 (2,0 %). Загалом усі нуклеуси можна розділити на призматичні: поздовжні – 14, біпоздовжні – 6 (один з них має підтеску зворотної поверхні), поперечні – 2, ортогонально-альтернативні, ортогональний і торцевий. Поряд з поздовжнім однонапрямленим розщепленням досить широко практикували перемінне (біпоздовжнє) зняття заготовок (20 %). Окремі ядрища мають видовжені пропорції і скошені площадки – так звані човноподібні, що відрізняє розглядану індустрію від придністерських комплексів.

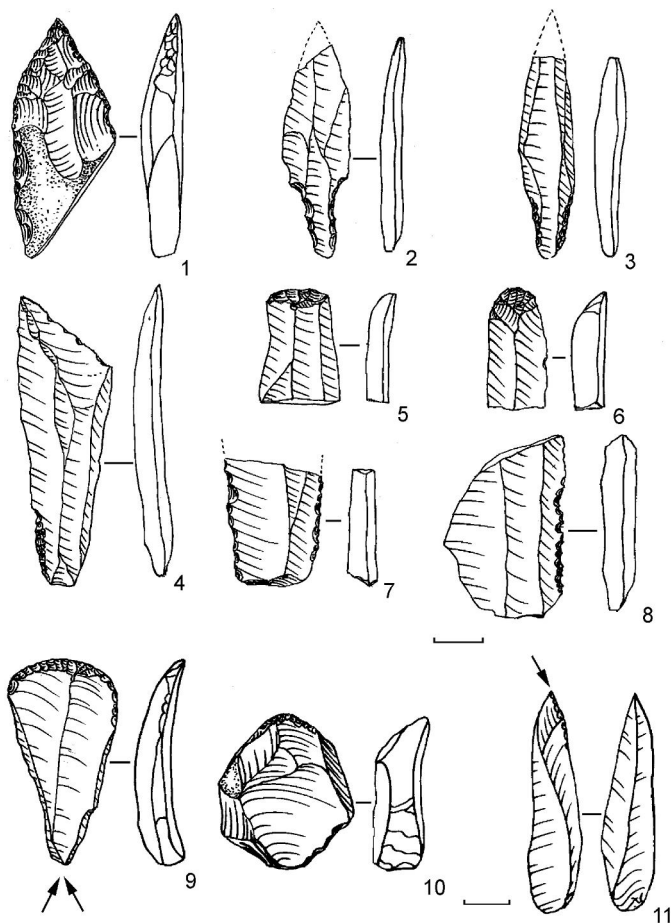

Рис. 3. Крем'яні вироби: 1–8 – Великий Глибочок I; 9–11 – Пилипче III.

Fig. 3. Flint artifacts: 1–8 – Velykyi Glybochok I; 9–11 – Pylypche III.

Пластини – 224 (29 %) і відщепи – 311 (40 %) без повторного обробітку являють собою в першому випадку основу заготовок, у другому – переважно, відходи виробництва. Серед сколів вироби з ділянками кірки на спинці

становлять 23 % від загальної кількості. Разом зі значною кількістю представлених нуклеусів цей факт може свідчити про ведення первинного сколювання каменю на місці поселення.

Знаряддя праці – 49 (6,0 %) виготовлені на 80 % з пластин. Ядром комплексу є різноманітні скребки – 11 (20 %) і один з важливих культуровизначальних типів інвентарю – постсвідерські наконечники, хоч їх знайдено лише три. Два з них мають частково обламані вістря, що є характерним для більшості свідероїдних колекцій²⁴ (рис. 3, 2–4). Скребки представлені термінально-випуклими (рис. 2, 11; 3, 6), термінально-прямими (рис. 2, 4, 10; 3, 5), термінально-косими (рис. 3, 8) і подвійними зразками (рис. 2, 3). Кількісно переважають скребки на двосхилих пластинах, проте в окремих випадках заготовкою слугував і первинний скол (рис. 2, 11). Різців значно менше – 5 екз. Трапляються класичні серединні (рис. 2, 2; 3, 9), бокові і кутові. Поряд зі свідерськими вістряма співіснували типові мікроліти, наприклад, низькі трапеції (рис. 2, 15) чи пластинки з притупленим краєм (рис. 2, 5, 7). Правда, такі вироби поодинокі. Один з предметів можна трактувати як наконечник дротики, або ж провертку (рис. 3, 1). Аналогів для цього типу знарядь у літературі ми не знайшли.

5. Великий Глибочок VIII. Пункт на мисі другої тераси правого берега р. Серет, за 3,5 км від північних околиць села, в урочищі Горохів. Відкрито ТПЕ 1980 р. Зібрана колекція різночасова, проте з неї досить виразно виділяється підбірка нуклеусів, мікропластинок і сколів, ймовірно, доби мезоліту.

6. Горішній Івачів (Верхній Івачів) II. Пункт у південно-східних околицях села в урочищі Вишенька на лівому березі р. Серет. Відкрито ТПЕ 1987 р. Знайдено кільканадцять крем'яних виробів з легкою патиною. Переважають мікропластинки.

7. Плотича III. Розміщене в північних околицях села на лівому березі р. Серет. Відкрито ТПЕ 1988 р. Зібрана невелика колекція крем'яних слабкопатинованих пластин і мікропластин.

8. Курники III. Місцезнаходження на лівому березі р. Гніздечної (права притока Гнізни), в урочищі Ліщина. Відкрито М. Левчуком 1983 р. Збірка складається з 44 крем'яних виробів з синьо-голубою патиною. Це човноподібний нуклеус, 2 нуклеподібні уламки, 13 відщепів, 20 пластин і 8 знарядь. Серед знарядь є 2 скребки (рис. 4, 15, 20), пластинка-мікроліт (рис. 4, 16), пластинки з ретушшю.

9. Гніздички I. Пункт на лівому березі р. Гніздечної, за 800 м від східних околиць села. Відкрито ТПЕ 1982 р. На поверхні знайдено дрібні призматичні нуклеуси і правильно ограновані пластинки.

Теребовлянський район.

²⁴ Грибович Р. Т. Мезолітична стоянка Нобель I на Волині // Археологія. – 1980. – № 35. – С. 61.

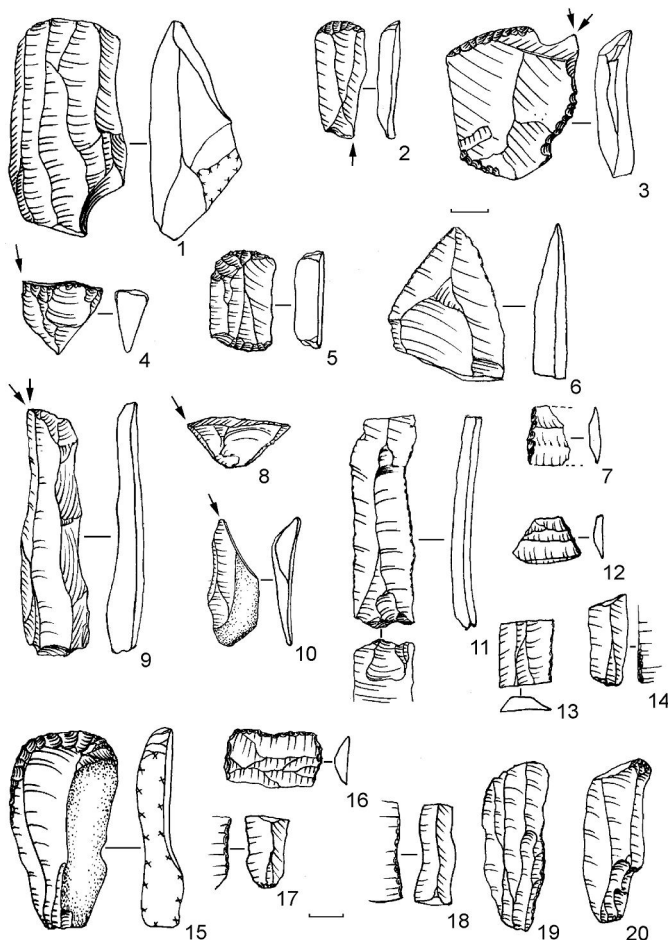

Рис. 4. Крем'яні вироби: 1-3 – Кривки; 4-14 – Збараж II; 15-20 – Курники III.
 Fig. 4. Flint artifacts: 1-3 – Kryvky; 4-14 – Zbarazh II; 15-20 – Kurnyky III.

10. Микулинці I²⁵. Відкрито 1981 р. розвідками автора. Розміщене на північно-східній околиці смт Микулинці, на правому березі р. Серет. Невелика збірка крем'яних виробів знайдена у суглинистих зсувах місцевого кар'єру. Це, переважно, тонко огранені пластини та мікропластинки, невеликі відщепи. В попередньому плані пункт віднесено до мезоліту, хоча це питання не уточнене.

11. Варваринці I. Пункт на вершині правого берега р. Серет в південних околицях села. Відкрито автором 1982 р. Виявлено нуклеуси і

²⁵ Сьтник А. С. Палеолит Приднестровской Подоли. – С. 92.

знаряддя без патини (круговий скребок і мікроскребок на пластині). До мезоліту зараховано попередньо.

12. Кривки²⁶. Відкрито розвідками автора 1980 р. Пункт розміщений в західній околиці села, на високому правому березі р. Серет. На поверхні поля зібрана невелика колекція крем'яних виробів, що складається з нуклеусів, пластин, відщепів, скалок-лусок та знарядь праці, у тім числі скребачок і різців. Так само, як і попередні пункти, до мезолітичної доби віднесено попередньо.

13. Плебанівка І²⁷. Місцезнаходження виявлене за 800 м на південний захід від околиць села, на вершині високої крутої гори – лівого берега

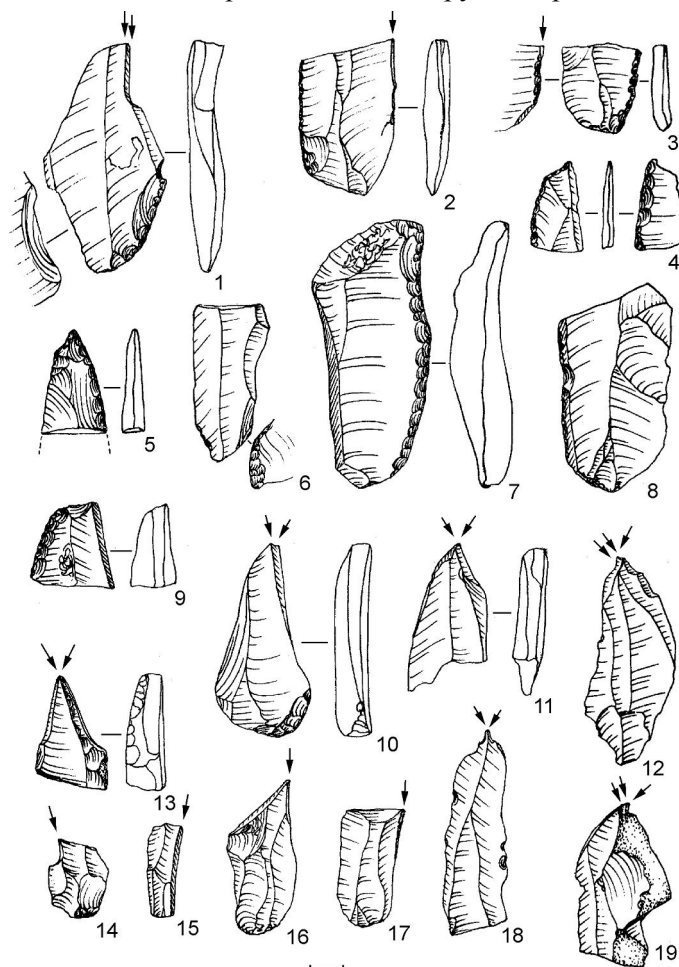

Рис. 5. Крем'яні вироби. Пилипче VI.
Fig. 5. Flint artifacts. Pylypche VI.

²⁶ Сьтнік А. С. Палеолит Приднестровской Подолии. – С. 92.

²⁷ Там же.

р. Гнізди (притоки Серету). Колекція підйомного характеру складається з частково патинованих крем'яних виробів, серед яких пластинки, відщепи, скалки, скребачка і пластинки з вторинною кураєвою ретушшю. Пам'ятка відкрита розвідками автора 1982 р.

Заліщицький район.

14. Касперівці VII. Пункт за 3 км на північний захід від села, в урочищі Перейма (Жиравка), на правому березі р. Дупи (правої притоки Серету). Приурочений до високої (п'ятої?) тераси Дністра, вкритої алювієм.

Відкрито В. Добрянським і В. Олійником 1982 р. Обстежено О. Ситником у 1988 р. Серед загальної кількості зібраних предметів, що можуть належати до мезолітичного часу (близько 100), найвиразніше представлена серія призматичних, конусоподібних і клиноподібних нуклеусів (рис. 8, 1, 2, 4–7, 11–13, 15, 21). Окремі ядрища треба розглядати як торцеві. Знаряддя праці менш стандартизовані. Основою комплексу є скребки і різці – пізньопалеолітичний тип інвентаря. Переважають різці. Більшість з них – бокові, інколи з багатьма робочими ділянками (рис. 8, 3, 8, 9, 18–21). Скребки

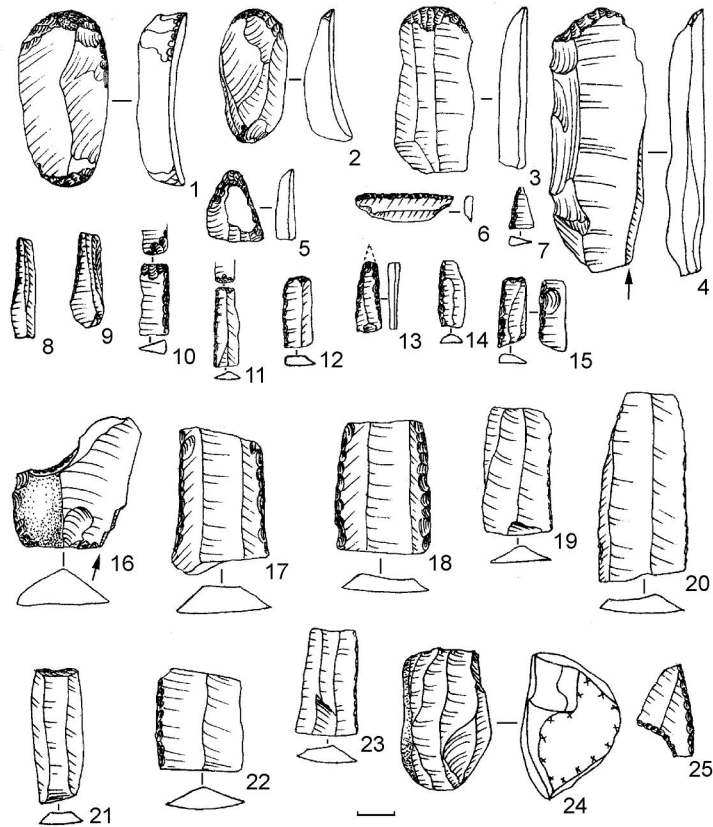

Рис. 6. Крем'яні вироби. Пилипче VI.
Fig. 6. Flint artifacts. Pylypche VI.

термінально-випуклі, з максимальною шириною на рівні робочої дуги (рис. 8, 3, 16, 17). Серед заготовок домінують пластинки порівняно значної товщини і вкорочених пропорцій, що є однією з характерних рис мезоліту Подільського Придністер'я. Пам'яка потребує окремого опублікування матеріалів.

Борщівський район²⁸.

15. Іване-Пусте I. Пункт на вершині вододілу Дністра і його лівої притоки Нічлави, за 3 км від околиць села, біля траси на Заліщики. Відкрито ТПЕ 1988 р. На поверхні зафіксовано пластинки правильного огранування з легкою патиною.

16. Пилипче III. Пункт на високому мису, в урочищі Городище, в східних околицях села. Виявлено ТПЕ 1988 р. Колекція складається з кільканадцяти крем'яних виробів мікролітичного характеру. Представлені різець з ретушованим робочим краєм (рис. 3, 11), скребок на масивному відщепі (рис. 3, 10) і комбіноване знаряддя типу скребка-різця на двосхилій пластині (рис. 3, 9).

17. Пилипче VI. Місцезнаходження на лівому крилі широкої балки Барлиги в урочищі Кирилові Корчі, за 3 км на схід від села. Відкрито ТПЕ 1988 р. У цьому ж році проведено розвідувальні розкопки (12 м²), які з'ясували перевідкладеність культурного шару (глибока оранка). Усього знайдено 814 предметів, виготовлених як з місцевого сеноманського, так і з галькового алювіального кременю. Співвідношення між типами сировини приблизно однакове.

Комплекс складається з нуклеусів – 24 (3 %), пренуклеусів – 4 (0,5 %), нуклеподібних уламків – 24 (3 %) , пластин – 277 (34 %), відщепів – 311 (38,2 %), знарядь праці – 121 (14,8 %), природніх уламків – 53 (6,5 %). Серед нуклеусів домінують торцеві поздовжні – 7 (з них 5 – на масивних відщепах) (рис. 6, 24), торцеві біпоздовжні – 3, до яких близько стоять поздовжні призматичні звичайні (більшість підпрямокутної форми) – 8, поперечні – 3. Окремими екземплярами представлені олівцеподібні (неповні) (2) і альтернативно-ортогональний нуклеус з плоскою робочою стороною.

У загальній колекції пластин-заготовок цілі речі становлять лише 12 %. Отже, справжня кількість пластин збірки насправді набагато менша від підрахованої (277)²⁹ – щонайбільше 126 екз. Пластини, що мають на спинках ділянки жовняної кірки, становлять 15,2 %, відщепи – 17,3 %. Загалом чисті (без кірки) сколи становлять 84 %, що наводить на думку про ведення

²⁸ Мезолітичні пам'ятки Борщівського району, аналіз яких наведено нижче, уже опубліковані 1994 р. одним із членів експедиції – М. Левчуком (*Левчук М. Мезолітичні пам'ятки Борщівського району // Джерело. Тернопільський краєзнавчий музей. – Тернопіль, 1994. – Вип. 1. – С. 121–130*). Подаємо детальнішу інформацію про ці пам'ятки.

²⁹ *Ситливий В. І.* До питання визначення рівня пластин в палеолітичних комплексах // *Археологія. – 1984. – № 48. – С. 3–11.*

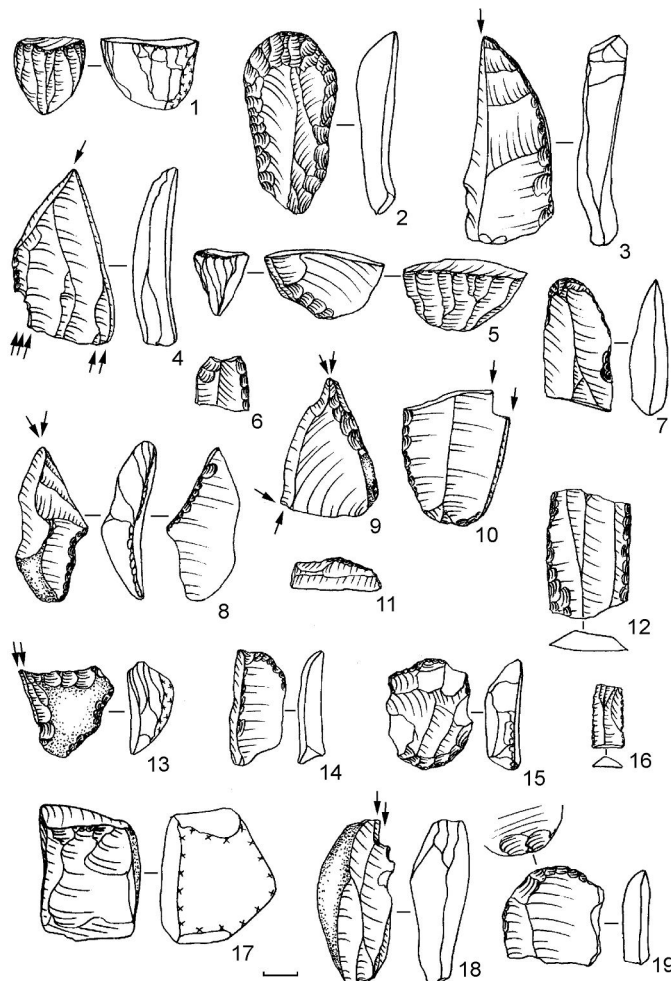

Рис. 7. Крем'яні вироби: 1–12 – Пилипче VII; 13–16 – Пилипче IX; 17–19 – Пилипче XI.
 Fig. 7. Flint artifacts: 1–12 – Pylypche VII; 13–16 – Pylypche IX; 17–19 – Pylypche XI.

часткової первинної обробки за межами стоянки. Знаряддя праці на відщепках – лише 9,1 %, на пластинах – 90,9 %.

Список знарядь охоплює такі типи:

- пластини з дорсальною ретушшю по одній бічній грані (рис. 6, 19, 20, 22, 23) – 51;
- пластини з дорсальною ретушшю по двох бічних гранях (рис. 6, 17, 18) – 7;
- пластини з ретушшю на вентральному боці – 7;
- пластини з альтернативною ретушшю (рис. 5, 3, 4) – 3;
- пластини з частково двобічною ретушшю – 1;

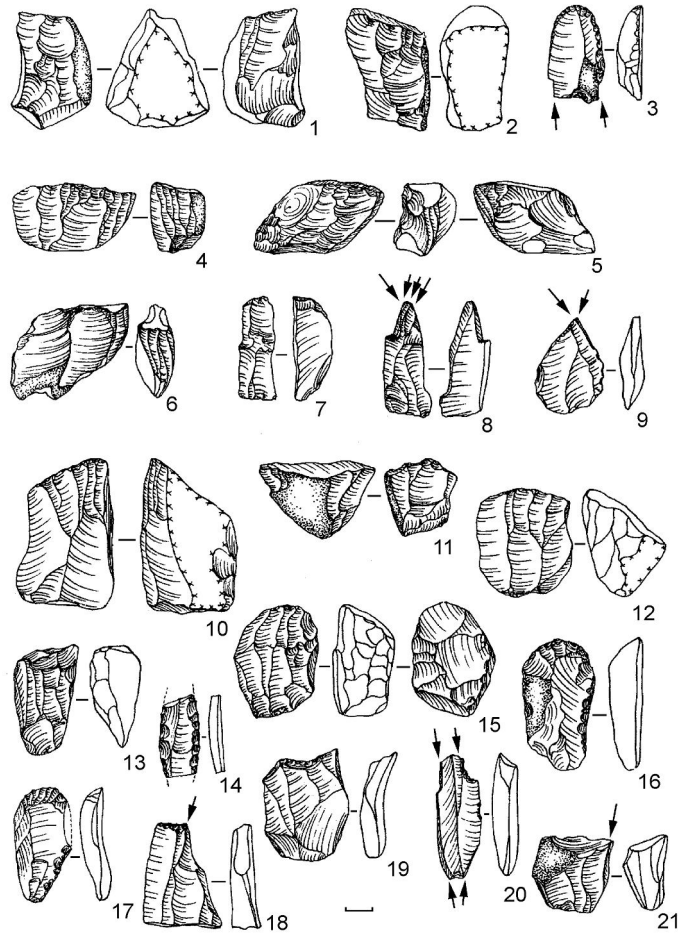

Рис. 8. Крем'яні вироби. Касперівці VII.
Fig. 8. Flint artifacts. Kasperivtsi VII.

- мікропластинки з притупленою спинкою (рис. 6, 8, 9, 14) – 3;
- пластини з ретушованим торцем (рис. 6, 21) – 3;
- мікропластинки з притупленою спинкою і підгостреним з вентрального боку краєм (рис. 6, 10) – 1;
- мікропластинки з притупленою спинкою і одним із поперечних торців розлому (рис. 6, 11, 12) – 2;
- мікропластинки з двома притупленими бічними гранями (рис. 6, 13) – 1;
- мікропластинки з притупленою спинкою і вентральною ретушшю на протилежному краю (рис. 6, 15) – 1;
- сегменти атипові (рис. 6, 6) – 1;
- ножі з обушком-площадкою і ретушованим лезом (рис. 5, 9) – 1;
- ножі з притупленою площадкою і неретушованим лезом (рис. 5, 8) – 1;
- виімчасті знаряддя (скобелі) – 3;

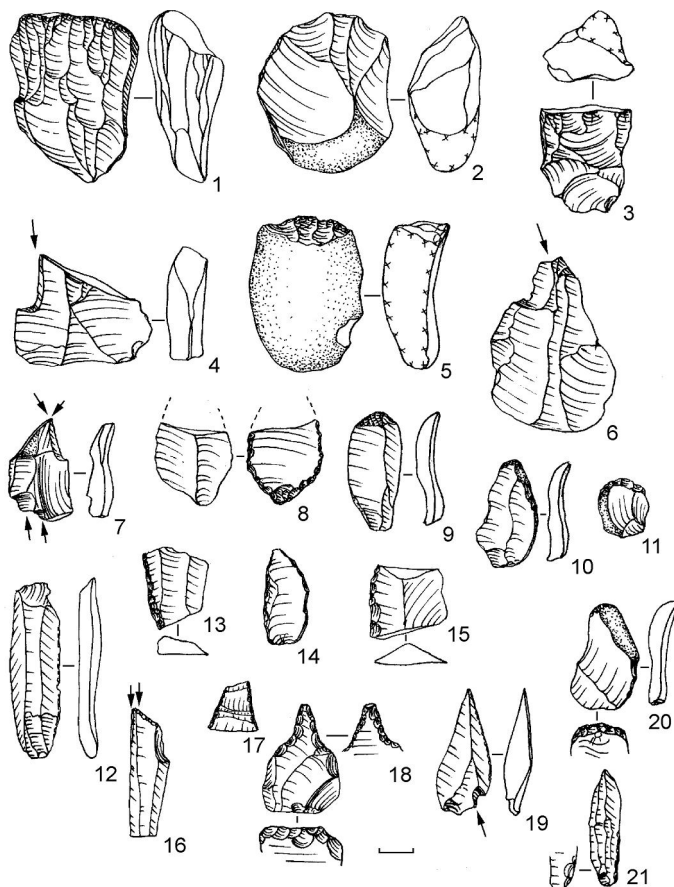

Рис. 9. Крем'яні вироби: 1 – Пилипче XIV; 2–15 – Устя II; 16–18 – Нивра II; 19–21 – Устя I.

Fig. 9. Flint artifacts: 1 – Pylypche XIV; 2–15 – Ustia II; 16–18 – Nyvra II; 19–21 – Ustia I.

- скребки термінально-випуклі на відщепях (рис. 6, 2) – 2;
- скребки термінально-випуклі на пластинах (рис. 6, 3) – 4;
- скребки термінально-косі на пластинах (рис. 6, 4) – 2;
- скребки подвійні (рис. 6, 1) – 1;
- скребки базально-випуклі – 1;
- скребки термінально-звужені з ретушованими боками (рис. 6, 5) – 1;
- різці серединні (рис. 5, 11–13) – 4;
- різці бокові звичайні (рис. 5, 14, 17) – 2;
- різці бокові на базальній частині пластини (рис. 5, 15) – 1;
- різці бокові на притупленому торці – 1;
- різці кутові звичайні (рис. 5, 16, 19) – 2;

- вістря аренсбурзькі³⁰ (рис. 6, 25) – 1;
- вістря з притупленою спинкою (рис. 6, 7) – 1;
- наконечник дротика (рис. 5, 5) – 1;
- різець-скребок на п'ятці пластини (рис. 5, 10) – 1;
- боковий різець-ніж з ретушованим лезом (рис. 5, 1, 2) – 2;
- боковий різець-скобель (рис. 6, 16) – 1.

Усього: 121 екз.

18. Пилипче VII. Пункт у балці Барлига, за 200 м південно-західніше стоянки Пилипче VI. Виявлено ТПЕ 1988 р. Зібрано 74 крем'яні вироби: нуклеуси (7 %), пластини (31 %), відщепи (28 %), уламки (8 %), знаряддя праці (26 %). Всі нуклеуси різнотипні (клиноподібні, поперечні, пірамідальні та ін.) і водночас об'єднані цільовим характером розколювання пластинок і мікропластинок вкорочених пропорцій (рис. 7, 1, 5). Розміри їх, здебільшого, 2–3 см у довжину.

Знаряддя сформовані на пластинах – 15, на відщепах – 3, на нуклеподібних уламках – 1 екз. Найбільша кількість з них – пластини з дрібною крайовою ретушшою (рис. 7, 6, 12), проте типологічно провідне місце посідають різці – 6 (рис. 7, 3, 4, 8). Скребки (2) належать до групи термінально-випуклих на пластинах (рис. 7, 2, 7). Представлені також боковий різець на двоххилій пластині (рис. 7, 10), пластинка-мікроліт (рис. 7, 11).

19. Пилипче IX. Пункт у балці Барлига в урочищі Могилки. Відкрито ТПЕ 1988 р. Зібрана незначна колекція крем'яних виробів з молочною патиною (рис. 7, 13–16).

20. Пилипче XI. Місцезнаходження на вершині вододілу Дністра і Нічлави, в урочищі Барлига, за 700 м на захід від пункту Пилипче VI. Відкрито ТПЕ 1988 р. Цього ж року закладено шість шурфів (1?1 м), у яких виявлено лише 17 кременів мезолітичної доби (підґрунт В, глибина 0,3–0,5 м). Разом з матеріалами шурфів зібрана колекція складається з 254 предметів: нуклеуси – 17 (7 %), нуклеподібні уламки – 12 (5 %), природні уламки – 45 (18 %), пластини – 53 (21 %), відщепи – 96 (37 %), знаряддя – 31 (12 %). Серед нуклеусів треба назвати типи поздовжніх підпрямокутних – 5 (рис. 7, 17), підтрикутних – 2, пірамідальних, підциліндричних, біпоздовжніх звичайних, човноподібних – 2, поперечних – 4 і поперечно-альтернативних. Вражає порівняно значний відсоток (близько 30) поперечних ядрищ.

Знаряддя переважно атипові й не утворюють значних серій. Більшість з них – сколи (відщепи – 5, пластини – 13) з дрібною прикорайовою ретушшою, нанесеною в 90 % випадків з дорсального боку. Трапляються також скребки (рис. 7, 19), різці (рис. 7, 18) та сколи з підтескою.

³⁰ *Зализняк Л. Л.* Аренсбургские традиции в мезолите Полесья // Каменный век: памятники, методика, проблемы. – Киев, 1989. – С. 136.

21. Пилипче XIV. Пункт у балці Барлига (лівий схил), над лісом. Відкрито Р. Алферовим 1989 р. На поверхні знайдено нуклеуси (рис. 9, 1), пластинки і мікропластинки з білопатиною поверхнею.

22. Михалків I. Пункт на лівому березі р. Нічлави, в урочищі Крем'янка. Виявлено ТПЕ 1988 р. В терасовому алювії на вершині мису знайдено білопатиновані пластини і мікропластинки.

23. Устя I. Пункт на мисоподібному утворенні при впадінні Нічлави в Дністер, в урочищі Ясенівка. Виявлено ТПЕ 1988 р. Зібрано декілька сколів мікролітичного характеру (рис. 9, 19–21).

24. Устя II. Місцезнаходження на високому лівому березі Дністра, в урочищі Хриплів (над глибоким залісненим яром). Відкрито ТПЕ 1988 р. Закладено три шурфи (1?2 м), у яких на глибині 0,4–0,7 м зафіксовано культурний шар (підґрунт В). У шурфі № 1 виявлено лінзоподібне попелясто-сіре заповнення, перемішане з вугликами і золою – залишки відкритого вогнища.

На площі шурфів знайдено 126 кам'яних предметів, проте майже половина з них (42,1 %) припадає на дрібні природні уламки кременистої породи. Інші кремені розподілено на такі групи: знаряддя – 4 (3,2 %), пластини – 23 (22,4 %), відщепи – 27 (21,4 %), уламки – 14 (11,1 %). Знаряддя представлені кінцевим скребком високого типу і фрагментами пластин з крайовою ретушню.

Набагато повнішою є колекція з поверхні – 149 виробів. Нуклеуси типові поздовжні (торцеві) для пластинок – клиноподібні, біпоздовжні, аморфні з локальними ділянками переважно на торці (рис. 9, 2, 3). Знаряддя поділяють на групи різців (3), мікроскребків (3), пластин з крайовою ретушню (6) (рис. 9, 4–15).

25. Устя IV. Розміщене на високому лівому березі Дністра в урочищі Хриплів (над піщаним кар'єром). Виявлено ТПЕ 1988 р. На поверхні терасового алювію знайдено кілька мікролітичних крем'яних виробів.

26. Устя IX. Пункт на вершині мису при впадінні Нічлави (лівий берег) в Дністер біля комплексу тваринницьких ферм. Відкрито ТПЕ 1988 р. Знайдено декілька кременів, укритих біло-голубою патиною.

27. Худиківці I. Стоянка на високому лівому березі Дністра, на лівому борту яру Хриплів. Виявлено ТПЕ 1988 р. Зібрана колекція кременів (81 екз.): пренуклеуси (1,2 %), нуклеуси (9,9 %), нуклеоподібні уламки (6,2 %), природні уламки (11,1 %), пластини (30,9 %), відщепи (19,8 %), знаряддя праці (20,9 %). Нуклеуси представлені двома аморфними, двома поздовжніми, двома біпоздовжніми і кілеподібним нуклеусом-скребком. Знаряддя праці виготовлені на пластинах – 58,8 %, на відщепах – 35,4 %. Один інструмент оформлено на уламку нуклеуса. Найчисленнішу групу становлять різці (серединні дво- і багатофасеткові) і мікроскребки, а також комбіновані знаряддя.

28. Худиківці III. Пункт у півднно-східних околицях села на лівому березі Дністра в урочищі Крайній Яр. Відкрито ТПЕ 1988 р. Зібрано пластинки, відщепи, нуклеуси мікролітичного типу.

29. Худиківці V. Розміщено на лівому березі Дністра, в північно-західних околицях села. Виявлено ТПЕ 1988 р. на ділянці ґрунтової дороги в бік траси на Заліщики. Знайдено декілька крем'яних виробів.

30. Нивра II. Пункт в околицях села. Виявлено розвідкою В. Ситливого 1986 р.³¹ Серед багатьох крем'яних виробів, зібраних на поверхні, окремі предмети, очевидно, датовано мезолітичним періодом. Це високої форми трапеція, боковий фасетково-ретушний різець на торці притупленої мікропластинки і проколка-провертка термінально-дзьобоподібного типу (рис. 9, 16–18).

Аналіз відкритих і частково досліджених пам'яток Західного Поділля дає підстави зробити попередні висновки щодо їхньої культурної належності. За станом збереження, сировиною і техніко-типологічними показниками вони чітко розмежовані на дві зони, що відповідають географічним районам Тернопільського рівнинного плато і Придністерського Поділля. Межа між ними проходить приблизно по лінії Бучач–Чортків–Гусятин. Умовно ці культурні зони Західного Поділля можна назвати Тернопільською і Придністерською.

Між групами пам'яток зазначених районів простежено низку відмінностей.

Тернопільська група.

Відмінності природного характеру.

- Місцезнаходження приурочені головню до привершинних схилів високих берегів Серету, Гнізни і Гніздечної. В окремих випадках стоянки пов'язані з товтровими пагорбами, які височіють над навколишньою місцевістю (Великий Глибочок I, Збараж II, Курники III).

- Сировиною слугував виключно високоякісний темно-сірий місцевий кремій туронського ярусу верхньокрейдяних відкладів, який добували в природних відслоненнях річкових долин.

- Збереженість матеріалу порівняно добра. Патина має незначну інтенсивність, синьо-голубий відтінок. Трапляються фауністичні рештки.

Відмінності техніко-типологічні.

- Більші розміри інвентарю загалом. Високий відсоток заготовок і нуклеусів видовжених пропорцій.

- Переважають нуклеуси призматичні одно- і двоплощинні, трапляються човноподібні форми. Суттєвим елементом є підправка зворотнього боку і бічних граней.

³¹ *Ситливый В. И.* Разведки палеолита на юго-западе Украины // Актуальные проблемы историко-археологических исследований: Тез. докл. VI респ. конф. молодых археологов. – Киев, 1987. – С. 148.

• У типологічному списку домінують термінально-випуклі скребки на пластинах. Трапляються подвійні. Різців менше.

• Культуровизначальною рисою є незначна домішка постсвідерських черешкових наконечників. Мікроліти трапляються спорадично. Зазвичай, це трапеції низької і середньої форми.

Придністерська група.

Відмінності природного характеру.

• Місцезнаходження тяжіють до мисоподібних урочищ високих (п'ятої–шостої) терас Дністра. Матеріали багатьох пунктів є на терасовому алювії. Значна кількість стоянок міститься порівняно далеко від великих рік, головню на вододілах неподалік від джерел і дрібних потічків – факт, зафіксований Л. Мацкевим для місцезнаходжень мезоліту Прикарпаття³².

• Сировиною слугували як дрібні галькові конкреції тонкокристалічного кременю алювіального походження, так і низькосортна кремениста порода сеноманських відкладів.

• Збереженість інвентарю менш задовільна. Пати́на має більшу інтенсивність, інколи білого фарфорового і жовтуватого відтінку. Трапляються люстраж і звітрілість, що пояснюють умовами залягання кременів у щєбнистому терасовому алювії.

Відмінності техніко-типологічні.

• Менші розміри і приземистіші пропорції інвентарю, що зумовлене, очевидно, дрібними розмірами крем'яних гальок.

• Центральне місце належить пірамідальним і конусоподібним нуклеусам, а також аморфним ядрищам з торцевим і призматичним принципами сколювання. Відбивні площини, зазвичай, підпрямокутні плоскі.

• Кількісно домінують різці серединного, кутового і бокового характеру на пластинах. Скребків менше. Трапляються мікроскребки.

• Специфічною ознакою є наявність мікропластинок і вістер з притупленою спинкою (постграветські традиції). Знайдено наконечник аренсбурзького типу.

Стан дослідження стоянок не дає змоги провести глибші порівняльні характеристики. Придністерська група поселень за специфічними особливостями кам'яних комплексів, на нашу думку, є складовою частиною подністерської мезолітичної культури³³.

Отже, досліджуваний регіон має важливе наукове значення, оскільки його можна розглядати як своєрідний культурний міст поміж Волинською (постсвідерський і нобельський типи) і Придністерською областями (молодовський, оселівський, атакський типи).

³² Мацкевой Л. Г. Мезолит запада Украины. – Киев, 1991. – 148 с.

³³ Черниш О. П. Стародавнє населення Подністров'я в добу мезоліту. – К., 1975.

NEW SITES OF MESOLITHIC OF WESTERN PODILLIA

Aleksander SYTNYK

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

e-mail: sytnyk@farlep.lviv.ua

Materials from 30 new Mesolithic sites which are situated on the territory of Western Podillia are published. Description of every location is presented. The special attention is paid to sites which were explored by excavations and have the in-situ cultural layers. The comparative analysis of archaeological materials and ecological features of habitation of prehistoric population in the geographical area of the Ternopil' plain and Pre-Dnister Podillia is done. Explored region represents a bridge between the Volynian cultural area (Nobel' type) and Pre-Dnister (Molodovo, Oselivka and Ataky types).

Keywords: final Paleolithic, Mesolithic, Western Podillia, flint artifacts, core, artifact.

НОВЫЕ ПАМЯТНИКИ МЕЗОЛИТА ЗАПАДНОЙ ПОДОЛИИ

Александр СЫТНИК

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина

e-mail: sytnyk@farlep.lviv.ua

Опубликовано материалы 30 новых мезолитических памятников на территории Западной Подолии. Подана характеристика каждого местонахождения. Особое внимание уделено памятникам, которые исследовали методом раскопок и имеют ненарушенные культурные слои. Сделан сравнительный анализ археологических материалов и экологических особенностей проживания первобытного населения в географической зоне Тернопольской равнины и Приднестровской Подолии. Исследуемый регион служил своеобразным мостом между Волынской культурной областью (нобельский тип) и Поднестровья (молодовский, оселивский и атакский типы).

Ключевые слова: финальный палеолит, мезолит, Западная Подолия, кремневые изделия, нуклеус, артефакт.

Стаття надійшла до редколегії 17.11.2009

Прийнята до друку 25.11.2009